

The article reflects the great care of the Great Leader Heydar Aliyev for Azerbaijani music, his respect for musicians and composers, awards and laureates given to them. The jubilee evenings held in different countries, as well as in our country, for the representatives of art and cultural devotees, the opening of house museums, the erection of statues are an example of direct special attention. The article also reflects the views of the successful successors of Heydar Aliyev's policy, İlham Aliyev and Mehriban Aliyeva, on the comprehensive care for our musical and cultural values. The great hopes for the future development of our music can be clearly seen in the work done.

Elmi rəhbər: BXA-nın dosenti, kulturologiya üzrə elmlər doktoru *Nigar Əfəndiyeva*

XX-XXI ƏSRLƏRDƏ AZƏRBAYCAN İNCƏSƏNƏTİNDƏ NİZAMİ İRSİ

Nərgiz ƏMİROVA

Məqalədə XII əsrdə yaşamış dahi Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvinin həyat və yaradıcılığına kiçik bir nəzər yetirilmişdir. Eyni zamanda onun XX-XXI əsrlərdə Azərbaycan incəsənətində irsi araşdırılmışdır. Nizami Gəncəvi irsinin Azərbaycan incəsənətində olan rolunun misilsiz, yaradıcılığının isə əbədi olduğu vurğulanmışdır. Açar sözlər: Nizami Gəncəvi, dahi şair, Azərbaycan incəsənəti, xəmsə, Nizami şəxsiyyəti, musiqi.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin imzaladığı sərəncama əsasən bu il ölkəmizdə "Nizami Gəncəvi" ili elan edilib. Bu il dahi şairin anadan olmasının 880 illiyi tamam olunur.¹

Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi Üzeyir Hacıbəyli adına Bakı Musiqi Akademiyasının 100 illik yubileyinə həsr olunmuş "BMA-100" elmi-praktik konfrasında təqdim olunan mövzulardan biri də məhz dahi şairin irsi ilə əlaqədardır.

Nizami Gəncəvi klassik Azərbaycan şairi olmaqla yanaşı tam əminliklə demək olar ki o, bütün bəşər cəmiyyətinin gəlmiş-keçmiş ən böyük dahilərindən biridir. Nizami Gəncəvinin dahi adlandırmaq heç də səbəbsiz yerə deyil. Dahi bəşər cəmiyyətində böyük bir irs buraxmış və birmənalı olaraq hər kəsin qəbul etdiyi şəxsiyyətlərə deyilir. Dahiliyi Amerikalı yazıçı və ixtiraçı Pol MakKredi belə bir təsnifatla açıqlayır: "birinci kateqoriyaya "hamının razılaşdığı", ikinciyə rəsmi olaraq təyin edilmiş, üçüncü kateqoriyaya isə indiyədək hər hansı milli yaxud beynəlxalq şöhrət qazanmayan, lakin qeyri-adi qabiliyyətlərə malik olan insanlar aiddir".² Hansı aspektdən baxsaq biz bu predmetlərin hamısını Nizami Gəncəvidə görə bilərik. Böyük bir fərəh hissi ilə deyə bilərik ki, Nizami Gəncəvi Azərbaycan xalqını sözün əsl mənasında dünya miqyasında geniş bir şəkildə tanıtmış dahilərdən biridir. Onun yaradıcılığının təxminən bütün dünya xalqlarının dillərinə tərcümə olunması və sevilərək oxunması buna bariz nümunədir.

Əsil adı Əbu Məhəmməd İlyas İbn Yusif olan Nizami Gəncəvi 1141-ci ildə Azərbaycanın qədim diyarı

olan Gəncədə anandan olmuşdur. O böyük şairlərindən biri olmaqla yanaşı fars dilli epik ədəbiyyatın ən böyük romantik şairi, farsdilli epik poeziyaya danışiq dili və realistik stili gətirmiş sənətkardır. Onun yaradıcılığında əsasən iki istiqamət ön planda dayanır.

1. Qəhrəmanlıq
2. Romantika

Onun poeziyasında olan bu iki mühüm istiqamət sonrakı əsrlər boyunca, fars dilinin geniş yayıldığı və isitifadə olunduğu bütün ərazilərdə yaşayıb-yaratmış sənətkarların yaradıcılığına böyük təsir etmişdir. Bu təsir nəinki Persiyada, o cümlədən Hindistan, İran, Tacikistan, Türkiyə, Özbəkistan Əfqanıstan Gürcüstan kimi ölkələrin mədəniyyətinin formalaşmasında rol oynamışdır. Nizami Gəncəvi yaradıcılığı Hafiz, Mövlana Cəlaləddin Rumi, Sədi-Şirazi, Əfsələddin Xəqani kimi şərqi böyük sənətkarlarının yaradıcılığına təsir etmişdir. Onun müxtəlif ictimai, mədəni və elmi mövzuları işıqlandıran beş məsnəvisi bütün şərq ölkələrində böyük məşhurluğa malik olmuşdur. Şairin əsərlərinin çoxlu sayda və müxtəlif dövrlərə aid əlyazmalarının dövrümüzə qədər gəlib çatması buna sübutdur.

Nizaminin "Sirlər xəzinəsi", "Xosrov və Şirin", "Leyli və Məcnun", "Yeddi gözəl" və "İsgəndərnəmə" kimi əsərlərinin qəhrəmanları, indi də, bütün islam ölkələrində, eləcə də dünyada tanınmaqdadır. Xəmsə onun yaradıcılığının zirvəsi hesab olunur. Xəmsə haqqında böyük fikirlər irəli sürmək olar. Təkcə bunu qeyd etsək kifayət edər ki xəmsədə onun - fəlsəfə, dil, ədəbiyyat, riyaziyyat, fizika, astronomiya, musiqi,

¹ https://www.youtube.com/watch?v=amhbbF_vU4

² <https://www.coaching.az/dahilik-n%C9%99dir/>

təbəbət, rəssamlıq və başqa elm sahələrinə toxunduğunu görürük. Bu o deməkdir ki XII əsrdə adlarını sadaladığımız bu elm sahələri ancaq dərin zəkanın və şəxsi geniş mütaliənin sayəsində ola bilərdi. Təbii ki, bu elm sahələrinə yiyələnmək üçün o yaşadığı dövrün tələblərinə uyğun olaraq parlaq təhsil almışdır. Məhz onun yaşadığı dövrün tələbatı da ondan ibarət idi ki, şair olan kəs müxtəlif fənlər üzrə bilikli olmalıdır.

Onun yaradıcılığına təsir edən əsərlərdən başlıcası Firdovsinin "Şahnaməsi" idi. Bu haqqda Professor Çelkovski belə deyirdi: "Firdovsinin "Şahnamə" əsərini oxumaq Nizaminin sevimli məşğuliyyəti olmuşdur. Qətran Təbrizi, Sənai, Fəxrəddin əsəd Gurgani, Təberi kimi müəlliflərin Nizami yaradıcılığına təsir etmələrinə baxmayaraq, Firdovsi yaradıcılığı, şair üçün əsas ilham mənbəyi və "İsgəndərnamə" poemasının yazılması zamanı əsas mənbə olmuşdur. Nizami, öz əsərlərində, xüsusilə "İsgəndərnamə"nin girişində tez-tez "Şahnamə"yə istinad edir. Belə hesab etmək olar ki, Firdovsinin əsərinə heyran olan Nizami, qarşısında həmin əsərə layiq olan epik poemalar yaratmaq məqsədi qoymuş və həmin poemalardan üçünün - "Xosrov və Şirin", "Yeddi gözəl" və "İsgəndərnamə" - yaradılması üçün mənbə kimi "Şahnamə"dən istifadə etmişdir".³

Biz dahi şairi poliqlot adlandırsaq heç də yanılmarıq. Nizami türk, fars və ərəb dillərini mükəmməl bildiyi üçün böyük bir poliqlot kimi bu xalqların ədəbiyyatı, tarixi ilə yaxından tanış idi. Təsadüfi hal deyil ki Nizamiyə qədərki dövrlərdə yaşayıb-yaradan şairlər ancaq şərqdən yazmış və ondan kənara çıxmamışlar. İlk dəfə məhz Nizami bu sərhədi "sındıraraq" Qərbə çıxmışdır. Buna bariz nümunə olaraq Makedoniyalı İskəndər mövzusunun göstərə bilirik. Bütün elmi araşdırmalar onu göstərir ki, klassik Nizami Gəncəvi klassik yunan fəlsəfəsi və tarixi biliklərinə dərinləndən bələd olmuşdur. O demək olar ki, Çin, Rusiya, Gürcüstan,

Ərəb ölkələri, İran, Azərbaycan və Rumdan bəhs edib bu ölkələrin adət-ənənələri və məşğuliyyətlərindən danışsın, bir daha biz bu mütəfəkkir insanın nə qədər yüksək bilik potensialı və fəvqəladə zəka sahibi olduğunu görürük. Elə bunun nəticəsidir ki, Nizami yaradıcılığı bütün əsrlər boyu Azərbaycan incəsənətinə öz təsirini göstərmişdir.

XX-XXI əsrlər Azərbaycan incəsənətində çox böyük bir "punkt" onun yaradıcılığı ilə bağlıdır. İncəsənətin bir çox sahələrində Nizami şəxsiyyətinin təəcəssümünü görürük.

İlk olaraq Azərbaycan incəsənətində xüsusilə də musiqidə onun yaradıcılığının necə vacib olmasına nəzər yetirək. XX əsrdə Azərbaycannın bir çox bəstəkarları Nizami Gəncəvinin qəsidə və qəzəllərinə müraciət etmiş və bir-birindən ecazkar ariya və romanslar bəstələmişlər. Onun yaradıcılığı və obrazı əsasında yaradılan əsərlər daima musiqi səhnələrində öz aktualılığı ilə seçilir.

Dünya musiqisində romans janrının özünəməxsus bir yeri var. Bu janr qərbi avropa, rus və azərbaycan bəstəkarlarının yaradıcılığında mühüm əhəmiyyət kəsb etmişdir. F.Şubert, R.Şuman, M.İ. Qlinka, A.S. Darqomijiski, S.V.Raxmaninov və digər bəstəkarlar öz yaradıcılıqlarında bu janra müraciət etmişlər. Bu janra Azərbaycan bəstəkarları da çox müraciət etmiş və gözəl nümunələr yaratmışlar.

Dahi bəstəkar Üzeyir Hacıbəyli ilk dəfə olaraq Nizami Gəncəvinin anadan olmasının 800 illik yubileyi münasibətilə şairin qəzəlləri əsasında "Sənsiz" və "Sevgili canan" romanslarını bəstələmişdir. Bu romansları Azərbaycan vokal məktəbinin böyük nümayəndələri Bülbül, Rəşid Behbudov, Müslüm Maqomayev və başqaları sevə-sevə oxumuşdur. Dahi Üzeyir bəy bu qəzəl-romanslara müraciət etməklə bir növ XII əsrdən XX əsrə "körpü" salmış oldu.

SƏNSİZ

Musiqisi: Ü.Hacıbəyli

Allegro moderato

Canto

Piano

Hər gecəm oldu kədər, qüssə, fəlakət sənsiz,
Hər nəfəs çəkdim, hədəz getdi o saat sənsiz!
Sənin ol cəlb eləyən vəslinə and içdim, inan,
Hicrinə yandı canım, yox daha taqət sənsiz!
Başqa bir yarı necə axtarım, ey nazlı mələk,
Bilirəm, sən nə dedin: «Yox yara hacət sənsiz!»
Sən mənim qəlbimə hakim, sənə qul oldu könlü.
Sən əzizsən, mən ucuz, bir heçəm, afət, sənsiz!
Sən Nizamidən əgər arxayın olsan da gülüm,
Gecə-gündüz arayıb, olmadı rahat sənsiz!

SEVGİLİ CANAN

Musiqisi: Ü.Hacıbəyli

Allegro moderato

Canto

Piano

Hüsnün gözəl ayətləri, ey sevgili canan!
Olmuş bütün aləmdə sənin şəninə şayan.
Gəl eylə nəvaziş, mənə ver busə ləbindən,
Çünkü gözəlin busəsidir aşıqə ehsan.
Sordum ki, «könlü hardadır», aldım bu cavabı:
«Heç sorma, tapılmaz ona axtarsa da insan».
Rəhm eylə, dedim gəl!
Rəhm eylə, dedim, sel kimi göz yaşımı tökdüm
Gəl, qanım ilə oynama ey afət-i dövrən!
İnsafın əgər var!
İnsafın əgər var isə, söylə bu Nizami,
Sənlə necə rəftar eləsin, ey mahi-taban?
Gəl, sevgili canan!

³ https://az.wikipedia.org/wiki/Nizami_G%C9%99nc%C9%99vi#Yarad%C4%B1c%C4%B1l%C4%B1%C4%9F%C4%B1

Bu dövrlərdə dahi şairin yaradıcılığına Üzeyir bəylə yanaşı digər böyük bəstəkarlarımızda müraciət etmişdir. Belə ki, Əfrasiyab Bədəlbəyli Nizami Gəncəvinin qəsidəsi əsasında 1939-cu ildə yazdığı "Nizami" operasında istifadə olunan Nizaminin ariyasını göstərə bilərik.

"Mənəm ol şəhi-məani ki, fəziləyim əyandır,
Yer ilə zamənə hakim hünərim asimandır"⁴

Bəstəkar bu qəsidənin müxtəlif misralarından istifadə etmişdir.

Üzeyir bəyin yaratdığı bu "körpü"dən sonra bir çox bəstəkarlar ardıcıl olaraq dahi şairin yaradıcılığına istinad edərək gözəl əsərlər yaratdılar.

Fikrət Əmirov "Gülüm", Şəfiqə Axundova "Nə gözəl", "Nizami necə səbr etsin əzizim", Ağabacı Rzayeva "Könlüm", Hacı Xanməmmədov "Surəti canan", Adil Gəray "Yar gəlmiş idi", Cahangir Cahangirov "Gül camalın", Süleyman Ələsgərov "Sərvixuramanım mənəm", Sevda İbrahimova "Tez gəl", "Səninlədir mənəm canım", Hökümə Nəcəfova "Yarım gəldi", Ceyhun Allahverdiyev "Nədəndir, "Dilbər" kimi romas və ariyaları bəstələmişdirlər.

Müsiqə dövrümüzdə dahi şairin türbəsinə aid foto.

Rus şərqşünaslığının banilərindən olan Vasili Vladimiroviç Bartold tərəfindən tədqiq edilmiş və fotosu yayımlanmış bu türbə haqqında müəllif belə qeyd edirdi: "Fars ədəbiyyatında Nizaminin Gəncədə dəfn edilməsi haqqında yalnız ümumi məlumatlar verilir; türbənin xarici görünüşünün necə olması, kim tərəfindən inşa edilməsi və sair bu kimi məlumatlarla qarşılaşmamışam".⁵

Bu qəsidə və romansların sözlərini C. Xəndan, M. Dilbazi, Ə. A. Vahid kimi böyük şairlər tərcümə etmişdir. Diqqət etsək görərik ki, Nizami Gəncəvinin təkcə romans və qəsidələrinin XX əsr incəsənətində işıqlandırılması üçün nə qədər xadim bir araya gəlmişdir. Bu onun yaradıcılığına olan əbədi diqqətdən irəli gəlir.

Romans və qəsidələrdən başqa dahi şairin həyat və yaradıcılığı əsasında iri həcmli əsərlər də yazılmışdır. 1947-ci ildə Fikrət Əmirov simli orkestr üçün 4 hissəli "Nizami" simfoniyasını, Soltan Hacıbəyovun "İsgəndər və Çoban" adlı operasını (İsgəndərnamə poemasının motivləri əsasında) 1952-ci ildə Qara Qarayev "Yeddi gözəl" baletini (eyni adlı poemanın motivləri əsasında), 1969-cu ildə "Leyli və Məcnun" simfonik poemasını (bir pərdəli xoreoqrafik poema) bəstələyirlər.

Musiqi sahəsi ilə yanaşı dahi şairin həyat və yaradıcılığı incəsənətin digər qollarına da təsir etmişdir. Memarlıq sahəsində də Nizami şəxsiyyətinin izləri vardır. Hələ qədim dövrlərdə onun şərəfinə ucaldılan memarlıq işi kimi türbəni nümunə göstərə bilərik.

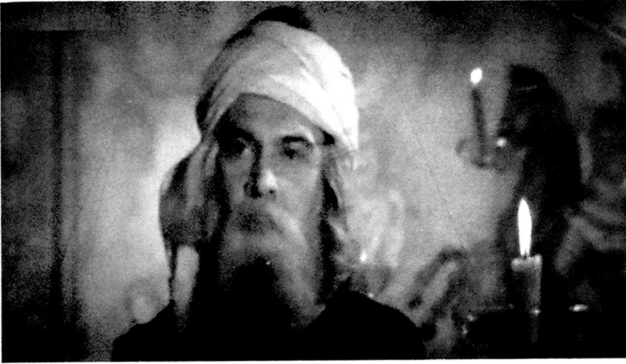
Azərbaycan kino sənətində də dahi şairə həsr olunmuş "Nizami" adlı filmə rast gəlirik. 1982-ci ildə çəkilmiş filmin ssenari müəllifi İsa Hüseynov, quruluşçu rejissoru Eldar Quliyev və bəstəkarı Qara Qarayev olmuşdur. Nizami rolunu isə Azərbaycan vokal məktəbinin böyük nümayəndələrindən biri olan Müslüm Maqomayev oynamışdır. Qeyd edək ki Nizami Gəncəvi yaradıcılığına ilk istinad edən dahi bəstəkarımız Üzeyir Hacıbəylinin "Sənsiz" romansı bu filmə səslənmişdir.⁶

⁴ <https://medeniyyet.az/page/news/37218/Yeddi-gozelin-dramatik-husnu.html>

⁵ https://az.wikipedia.org/wiki/Nizami_m%C9%99qb%C9%99%C9%99si#M%C3%BCasir_m%C9%99qb%C9%99%C9%99

⁶ <https://www.youtube.com/watch?v=SlTPSN97Fyk>

"AZƏRBAYÇANFILM"
və "MOSFILM"
KINOSTUDİYALARININ
İSTƏKSALY
1982-ÇI İL.

Azərbaycan rəssəmliq sənətinin ilk peşəkarlarından olan SSR xalq rəssamı Qəzənfər Xalıqov 1940-cı ildə dahi şairin portretini çəkmişdir. "Nizaminin portreti" hal-hazırda Bakı şəhərində Nizami Gəncəvi adına Milli Azərbaycan Ədəbiyyat Muzeyində saxlanılır. Qeyd edək ki əsərin ikinci nüsxəsi isə Gəncə şəhərində Tarix Diyarşünaslıq Muzeyindədir. Bu portret rəssamın həyat və yaradıcılığında xüsusi yerlərdən birini tutur.

Azərbaycan Respublikasının müxtəlif şəhər və rayonlarında Nizami Gəncəvi adına kino teatrlar, dram teatrlar, təhsil ocaqları mövcuddur.

Nizami Gəncəvi haqqında yazmaqda danışmaqda kifayətlənmək mümkün deyil. Biz onun həyat yoluna kiçik də olsa nəzər yetirdik. Onun şəxsiyyətinin XX və XXI əsrdə Azərbaycan tarixində rolunun nə qədər böyük olduğuna şahid olduq.

ƏDƏBİYYAT

1. Ağamirov C. İran ədəbiyyatşünaslığında Nizami Gəncəvi irsinin öyrənilməsi və tədqiqi Bakı, 2015. 141 səh.
2. Arif. M. Nizami Gəncəvinin "Yeddi gözəl" poeması. Bakı, 1983. 165 səh.
3. Araslı H. Nizami Gəncəvi. Bakı, 1947. 146 səh.
4. Kərimli T. Nizami və tarix. Bakı, 1986. 258 səh.
5. Quluzadə M. Nizami Gəncəvi. Həyat və yaradıcılığı. Bakı, 1953. 164 səh.
6. Qəniyeva-A. Azərbaycan bəstəkarlarının Nizami Gəncəvinin qəsidə və qəzəllərinə yazılan ariya və romansları. Bakı, 2012. 124 səh.

Notaqrafiya:

7. Qəniyeva-A. Azərbaycan bəstəkarlarının Nizami Gəncəvinin qəsidə və qəzəllərinə yazılan ariya və romansları. Bakı, 2012. 124 səh.

Saytoqrafiya:

1. https://az.wikipedia.org/wiki/Ana_S%C9%99hif%C9%99
2. <https://www.youtube.com/>
3. <https://portal.azertag.az/az/node/225>
4. http://www.anl.az/down/megale/baki_xeber/2016/mart/480766.htm
5. https://az.wikibooks.org/wiki/Az%C9%99rbaycan_%C9%99d%C9%99biyyat%C4%B1Nizami_G%C9%99nc%C9%99vi_yarad%C4%B1c%C4%B1l%C4%B1%C4%9F%C4%B1

В статье дается краткий обзор жизни и творчества великого азербайджанского поэта Низами Гянджеви, жившего в XII веке. При этом изучается его наследие в азербайджанском искусстве XX-XXI веков. Было отмечено, что роль наследия Низами Гянджеви в азербайджанском искусстве бесценна, а его творчество вечно.

Ключевые слова: Низами Гянджеви, гениальный поэт, азербайджанское искусство, хемса, личность Низами, музыка.

The article gives a brief overview of the life and work of the great Azerbaijani poet Nizami Ganjavi, who lived in the XII century. Simultaneously, his legacy in Azerbaijani art in the XX-XXI centuries has been studied. It was noted that the role of Nizami Ganjavi's legacy in Azerbaijani art is unique and his work is eternal.

Keywords: Nizami Ganjavi, genius poet, Azerbaijani art, khamsa, Nizami's personality, music

Elmi rəhbər: BMA-nın professoru, sənətşünaslıq üzrə elmlər doktoru **Tariyel Məmmədov**